

Małgorzata Dziewanowska ■

NASTOLETNIEMATKI W PLACÓWKACH RESOCJALIZACYJNYCH

Wprowadzenie

Małoletnie macierzyństwo nie jest zjawiskiem nowym. Wskazuje się, że od lat notowana jest konkretna liczba kobiet poniżej 18 roku życia, które rodzą dzieci¹, w tym niektóre z nich zachodzą w ciążę, nie mając jeszcze ukończonych 15 lat, czyli w wyniku czynu zabronionego. Na liczbę tę nie bez wpływu pozostaje obniżający się wiek inicjacji seksualnej², niska jakość edukacji seksualnej, a także ograniczony dostęp do wiedzy i środków z zakresu planowania rodziny. Każdy z tych elementów w istotny sposób może wpływać na występowanie ciąży u dziewcząt przebywających w placówkach resocjalizacyjnych.

Na temat nieletniego macierzyństwa trudno znaleźć w literaturze kompleksowe opracowanie, uwzględniające zarówno zagadnienia prawne, jak i praktyczne rozwiązania przyjmowane przez konkretne placówki. Jest on jednak niezwykle istotny, ponieważ pokazuje systemowe zaniedbania w zakresie opieki nad matką i jej dzieckiem, w przypadku gdy przebywa ona w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w zakładzie poprawczym, a także ogromne pole do łamania podstawowych praw dziecka, jakimi są możliwość bycia wychowywanym przez biologicznych rodziców i utrzymywania z nimi stałej więzi emocjonalnej.

¹ P. Szukalski, *Plodność i urodzenia nastolatki*, „Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny” 2011, nr 4; A. Sarnat-Ciastko, *Nastoletnie macierzyństwo – rozważania o sytuacji psychospołecznej młodocianych matek*, „Prace Naukowe Akademii in. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2008 t. XVII, s. 143–146.

² Średni wiek inicjacji seksualnej: kobiety: 18,7, mężczyźni: 18,1; do odbycia stosunku seksualnego przyznaje się 28,4% kobiet i 22,1% mężczyzn w wieku 15–17 lat. Z. Izdebski, *Seksualność Polaków 2011*, Raport z badań zrealizowanych przez TNS OBOP na zlecenie Biura Handlowego Polpharma Sp. z o.o.; Z. Izdebski, T. Niemiec, K. Wąż, *(Zbyt) młodzi rodzice*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2011, s. 43–49.

Poniższa analiza ma na celu zaprezentowanie podstawowych przepisów i rozwiązań odnoszących się na wstępie do umieszczania i pobytu nieletnich w takich placówkach, jak młodzieżowe ośrodki wychowawcze i zakłady poprawcze, podejmowanych działań resocjalizacyjnych, a także następczej pomocy państwa dla byłych wychowanków. Następnie omówione zostaną podstawy prawne ochrony macierzyństwa w Polsce, a także inne istotne zagadnienia związane z sytuacją, gdy małoletnia zachodzi w ciążę, takie jak obowiązki szkoły czy regulacje związane z dostępem do świadczeń zdrowotnych. Wskazane zostaną również ostatnie działania państwa, których celem jest wsparcie macierzyństwa, świadczące o zauważeniu potrzeby wzmocnienia oferowanej pomocy dla tej grupy odbiorców. Finalnie przedstawione zostaną rozwiązania stosowane przez kadrę placówek resocjalizacyjnych w przypadku ciąż nieletnich wychowanek, a także projekt stworzenia specjalnego ośrodka przeznaczonego dla takich dziewcząt, który w najbliższej przyszłości powstanie na terenie Warszawy.

1. Nieletni w placówkach resocjalizacyjnych

1.1. Rodzaje placówek i podstawy umieszczenia w nich osób nieletnich

Zgodnie z ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich³ (upn) „osobą nieletnią” jest ta, w stosunku do której stosuje się przepisy powyższej ustawy w przypadku zapobiegania i zwalczania demoralizacji lub w postępowaniu w sprawach o czyny karalne, a także w przypadku wykonywania środków wychowawczych i poprawczych. W pierwszym przypadku są to osoby, które nie ukończyły jeszcze 18 lat, w drugim dzieci między 13 a 17 rokiem życia, w trzecim okres ten przedłużać się może aż do ukończenia 21 lat. Ta trójstopniowa granica nieletniości jest odrębna od definicji „osoby małoletniej”⁴, natomiast uzupełnia ona założenia zwarte w kodeksie karnym⁵ (kk) odnośnie do ponoszenia odpowiedzialności za czyn zabroniony. Art. 10 kodeksu wskazuje bowiem, że na zasadach określonych w kodeksie odpowiada każdy, kto dopuścił się czynu zabronionego po ukończeniu 17 roku życia, jednak już § 4 wskazuje, że w stosunku do sprawcy, który popełnił występki, będąc między 17 a 18 rokiem życia, sąd zamiast kary powinien zastosować środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich.

Ustawa nie wprowadza ścisłej definicji demoralizacji, jednak w art. 4 wymienia enumeratywnie jej przejawy, takie jak: naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku

³ Dz.U. z 2014 r. poz. 382.

⁴ Art. 10 kodeksu cywilnego (Dz.U. z 2016 r. poz. 380), art. 10 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (Dz.U. z 2015 r. poz. 2082) wskazują odpowiednio na granicę 18 i 16 lat dla zakończenia okresu małoletniości.

⁵ Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553.

szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo czy udział w grupach przestępczych. W przypadku stwierdzenia którejs z powyższych okoliczności każdy ma obowiązek przeciwdziałania, a także zawiadomienia rodziców czy opiekunów nieletniego, policji, szkoły czy sądu rodzinnego. Podkreśla się bowiem, że „brak reakcji ze strony społeczeństwa na obserwowane zachowania naganne [...] jest niebezpiecznym zjawiskiem, gdyż może być odbierane [...] jako akceptacja przedsięwziętych, nieodpowiednich zachowań”⁶. W przypadku czynów karalnych sytuacja jest prostsza, gdyż w ustawie rozumie się przez to przestępstwa lub przestępstwa skarbowe, a także enumeratywnie wymienione wykroczenia.

Sąd rodzinny, rozpatrując sprawę nieletniej, ma możliwość dostosowania swoich zaleceń do czynu, warunków osobistych i jej kompetencji, a także poziomu wsparcia, jaki ma w swoim środowisku rodzinnym, szkolnym czy rówieśniczym. Sąd może więc udzielić jedynie upomnienia lub przykładowo zobowiązać do naprawienia szkody, może jednak również orzec umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym czy nawet w zakładzie poprawczym (art. 6 upn). Sąd powinien skierować nieletnią do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, gdy spełnia ona warunki demoralizacji (szeroko rozumianej), a także gdy istnieje duże prawdopodobieństwo, że pozostałe środki nie przyniosą spodziewanych rezultatów. Dzieje się tak przede wszystkim w sytuacji, gdy zarówno postawa nieletniej, jak i warunki środowiskowe, w jakich przebywa, nie rokują poprawy. W zakładzie poprawczym sąd umieszcza taką osobę nieletnią, która popełniła czyn karalny, a dodatkowo wykazuje się wysokim stopniem demoralizacji, na co wskazują także okoliczności i charakter popełnionego czynu, w szczególności jeśli inne środki wychowawcze okazują się nieskuteczne lub nie rokują jej resocjalizacji. Warto wskazać, że umieszczenie w którejkolwiek z placówek resocjalizacyjnych czy w młodzieżowym ośrodku wychowawczym czy też w zakładzie poprawczym nie powinno być działaniem automatycznym, opartym jedynie na charakterze czynu czy warunkach osobistych sprawcy, ale sąd przede wszystkim powinien brać pod uwagę możliwość wychowania nieletniej i zapobieżenia naruszeniu przez nią norm społecznych i prawnych w przyszłości. Biorąc to pod uwagę, należy wskazać, że niezwykle istotnym elementem gwarancyjnym dla prawidłowego funkcjonowania dziecka w społeczeństwie jest wsparcie, jakie oferuje mu środowisko, w którym przebywa, zazwyczaj rodzina. Przy braku tego elementu lub gdy to właśnie on stanowi problem, przyczynę niewłaściwych zachowań nieletniej, wskazane jest skierowanie takiego dziecka do placówki resocjalizacyjnej, gdzie wykwalifikowana kadra zadba o to, aby nieletnia nauczyła się prawidłowych wzorców postępowania.

Do roku 2012 sądy mogły dodatkowo kierować osoby nieletnie do młodzieżowych ośrodków socjoterapii, jednak obecnie te kompetencje zostały

⁶ P. Górecki, V. Konarska-Wrzosek, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 57.

w całości przekazane rodzicom bądź opiekunom prawnym. Na ich wniosek można w takich placówkach umieścić młodzież, która jest zagrożona niedostosowaniem społecznym.

Art. 73 upn wskazuje, że w zakładzie poprawczym nieletnia może przebywać maksymalnie do 21 roku życia, natomiast w młodzieżowym ośrodku wychowawczym do ukończenia 18 lat. Sąd, umieszczając dziecko w takiej placówce, nie wskazuje z góry okresu, jaki ma ono tam przebywać, gdyż celem takiego działania nie jest karanie sprawcy, a jedynie wychowanie i resocjalizacja nieletniej; oddziaływania te powinny mieć charakter indywidualny, dopasowany do jej warunków osobistych czy chęci współpracy. Sytuacje, w których istnieje duża obawa, że nieletnia przed zakończeniem postępowania sądowego będzie się ukrywała czy też może dojść do zatarcia śladów czynu karalnego lub gdy nie można ustalić jej tożsamości, zakończyć się mogą umieszczeniem w schronisku dla nieletnich, w szczególności gdy charakter czynu i warunki osobiste sprawczyni wskazują, że ostatecznie trafi ona do zakładu poprawczego. Istotne jest, że sąd nie musi umieszczać dziecka w placówce znajdującej się najbliżej jego miejsca zamieszkania, gdyż w niektórych sytuacjach względy wychowawcze wskazywać mogą na potrzebę oderwania go od negatywnych wpływów dotychczasowego środowiska. Biorąc również pod uwagę indywidualne potrzeby nieletniego (w przypadku zakładów poprawczych dotyczy to tylko chłopców, gdyż wszystkie zakłady dla dziewcząt mają ten sam profil), np. dotyczące specjalistycznych terapii czy leczenia, sąd ma obowiązek wybrać taką placówkę, która umożliwi wdrożenie tych środków w życie.

Należy uznać, że umieszczenie dziecka w placówce resocjalizacyjnej powinno być traktowane jako sygnał, iż poprawa jego zachowania i zagwarantowanie właściwego wychowania w warunkach domowych nie jest możliwe. Wskazują na to również dyrektorzy zakładów poprawczych, którzy często podkreślają fakt, że trafiający do nich młodzi ludzie pochodzą z rodzin, w których bardzo często jest alkohol, narkotyki, przestępczość (R. Sadowski, dyrektor Zakładu Poprawczego i Schroniska dla Nieletnich w Falenicy). W takiej sytuacji wyrwanie dziecka z jego środowiska jest bardzo istotne, w przeciwnym bowiem wypadku zinternalizuje ono normy i zasady promowane w dewiacyjnym środowisku. Przy analizowaniu założeń ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich w zakresie umieszczania ich w placówkach resocjalizacyjnych zdziwienie budzi jedynie fakt, iż sądy rodzinne nie mają obowiązku jednoczesnego stosowania środków kontrolnych w stosunku do rodzin nieletnich (nadzór kuratora, nadzór organizacji itp.) w celu przygotowania ich do prawidłowego wypełniania swojej roli w przyszłości, w szczególności w sytuacji, gdy nieletni zostaną zwolnieni z placówki i wrócą do domu. Izolacja nieletnich jest bowiem jedynie leczeniem objawów, nie wpływa jednak zupełnie na źródło problemu.

Podkreślenie wagi pracy z opiekunami prawnymi nieletniego jest niezwykle ważne także w przypadku dziewcząt, które przebywając w placówkach resocjalizacyjnych, zachodzą w ciążę bądź rodzą dzieci. Badania pokazują bowiem, że w takich

sytuacjach wsparcie rodziny jest niezwykle ważne, jeśli nie kluczowe, zarówno dla nieletniej, jak i dla jej dziecka⁷.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej⁸ określa szczegółowo procedurę postępowania w przypadku skierowania nieletniej przez sąd do młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Na wstępie Ośrodek Rozwoju Edukacji musi wskazać właściwą placówkę, do której kieruje już starosta właściwy ze względu na miejsce zamieszkania nieletniej. Wniosek o zwolnienie może natomiast złożyć dyrektor placówki, rodzice lub opiekunowie, prezentując efekty stosowanych działań resocjalizacyjnych bądź terapeutycznych prowadzących do zmian w postawie nieletniej, które pozwalają przypuszczać, że będzie ona prawidłowo uczestniczyła w życiu społecznym. Jeśli takie rezultaty nie zostały w toku prowadzonych działań osiągnięte, należy nieletnią bezwzględnie zwolnić, gdy ukończy ona 18 rok życia.

W przypadku umieszczenia nieletniej w zakładzie poprawczym schemat działania określa ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Zgodnie z przepisami istnieją trzy możliwe drogi opuszczenia placówki. Pierwsza możliwość to warunkowe zwolnienie nieletniej przez sąd, w sytuacji gdy postępy w jej wychowaniu pozwalają przypuszczać, że będzie ona w przyszłości przestrzegać porządku prawnego i zasad współżycia społecznego. Nastąpić to może jednak nie wcześniej niż po sześciu miesiącach pobytu, a sąd wyznacza okres próby, który nie może przekraczać trzech lat lub nie może trwać dłużej niż do osiągnięcia przez nieletnią 21 roku życia. Drugi przypadek dotyczy sytuacji, w której umieszczenie nieletniej na czas określony poza placówką odbywa się na podstawie decyzji dyrektora zatwierdzonej przez sąd. Do standardowych sytuacji, w których takie rozwiązanie jest stosowane, należą te, gdy przemawiają za tym względy szkoleniowo-wychowawcze, gdy istnieje szansa na podjęcie zatrudnienia, gdy jest potrzeba wprowadzenia specjalistycznego leczenia lub gdy jest to wskazane ze względów rodzinnych. Dyrektor musi jednak brać pod uwagę możliwość sprawowania nadzoru nad nieletnią, ponieważ formalnie pozostaje ona wychowanką zakładu. Trzecim rozwiązaniem jest ukończenie przez nieletnią 21 lat, kiedy to jest ona automatycznie zwalniana z zakładu, niezależnie od tego, czy proces resocjalizacji został ukończony czy nie.

Art. 76 upn stanowi, iż „jeżeli rodzice lub opiekun nie mogą zapewnić nieletniemu zwalnianemu z młodzieżowego ośrodka wychowawczego [...], zakładu poprawczego [...] niezbędnych warunków wychowawczych i bytowych – udziela się nieletniemu pomocy”. Ustawa nie precyzuje jednak, na czym ta pomoc mogłaby polegać, choć w § 3 dodaje, iż mogą jej również udzielać stowarzyszenia, fundacje i organizacje społeczne oraz osoby godne zaufania. Pomoc materialna udzielana jest

⁷ S. Królikowska, *Sytuacja społeczna młodocianych matek*, „Dysfunkcje Rodziny. Roczniki Socjologii Rodziny”, t. XXI, UAM, Poznań 2011, s. 79–101.

⁸ Rozporządzenie z dnia 27 grudnia 2011 roku w sprawie szczegółowych zasad kierowania, przyjmowania, przenoszenia, zwalniania i pobytu nieletnich w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (Dz.U. z 2011 r. Nr 296, poz. 1755).

także na podstawie ustawy o pomocy społecznej⁹ w ramach tzw. usamodzielnienia. Kwestia ta zostanie omówiona szerzej w dalszej części artykułu.

1.2. Praca z nieletnią w placówce

Nieletnie, trafiając do placówki resocjalizacyjnej, powinny zostać poddane działaniom mającym na celu ich wychowanie i przygotowanie do prawidłowego wypełniania ról społecznych w przyszłości. Art. 65 upn stanowi, że wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych ma na celu wychowanie nieletnich na świadome i uczciwe obywatelki, a odbywać się powinno z uwzględnieniem wskazań nauki i doświadczeń pedagogicznych. Warto wskazać, że jednocześnie przepis ten nakłada na wychowawców obowiązek ustawicznego podnoszenia swoich kompetencji i kształcenia się w zakresie wykonywanego zawodu. Co ciekawe, § 3 artykułu wspomina także o konieczności zadbania, aby rodzice lub opiekunowie w przyszłości prawidłowo wypełniali swoje obowiązki względem nieletniej, choć brak jest uszczegółowienia, w jaki sposób w wyniku izolacji dziecka od rodziny można ten cel osiągnąć. Art. 66 wskazuje ponadto, że placówki mają obowiązek prowadzenia zindywidualizowanych oddziaływań i powinny dopasowywać je odpowiednio do osobowości i potrzeb wychowawczych nieletniej.

Rodzaj podejmowanych działań zależy od placówki, w której nieletnia została umieszczona. W młodzieżowych ośrodkach wychowawczych realizowany jest indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny¹⁰. W przypadku zakładów poprawczych podejmowane działania zależą od warunków osobistych nieletniej. Zakłady przeznaczone dla chłopców podzielone są również na rodzaje, zależnie od potrzeb wychowanków. I tak przykładowo w zakładach resocjalizacyjno-rewalidacyjnych działania muszą być dostosowane do osób z upośledzeniem umysłowym, a w zakładach resocjalizacyjno-terapeutycznych nastawione powinny być na wychodzenie wychowanków z nałogów.

Każdy zakład poprawczy ma obowiązek określenia ram swojej działalności resocjalizacyjnej w rocznym perspektywicznym planie swojego rozwoju¹¹. Co ważne, uwzględniać on powinien potrzeby nie tylko samych wychowanków placówki, ale także ich rodziców w zakresie udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz psychiatrycznej, organizowanej w formie zajęć psychoedukacyjnych, specjalistycznych, poradnictwa, konsultacji, warsztatów czy także mediacji lub interwencji w sytuacjach zagrożenia i kryzysów. Należy zwrócić uwagę na bardzo szeroki zakres

⁹ Dz.U. z 2004 r. Nr 64, poz. 593.

¹⁰ Zgodnie z art. 7b ust. 7 pkt 2 ustawy z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty (Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572).

¹¹ Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 maja 2014 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz.U. z 2014 r. poz. 1054).

obowiązków, jaki został nałożony na kadrę placówki, która niestety nie zawsze ma szansę na wywiązanie się z nich, w szczególności w zakresie współpracy ze środowiskiem rodzinnym nieletniej. Przede wszystkim może się bowiem okazać, że rodzina wychowanki mieszka bardzo daleko od placówki, co znacznie utrudnia nawiązanie z nią kontaktu na tyle częstego i bliskiego, żeby chciała uczestniczyć w proponowanej współpracy. Dodatkowo w dużej liczbie przypadków będzie to rodzina dysfunkcyjna, mająca niskie kompetencje społeczne, a w związku z tym mogąca nie być zainteresowana oferowaną pomocą. W takich wypadkach niezbędne byłoby ustawowo zagwarantowane nawiązywanie współpracy z pracownikami opieki społecznej odpowiedzialnymi za rodzinę bądź z przydzielonym jej kuratorem, aby faktycznie proces resocjalizacji nieletniej szedł w parze z efektywnym przygotowaniem dla niej miejsca powrotu po opuszczeniu placówki.

Zgodnie z § 59 rozporządzenia w zakładzie poprawczym przygotowuje się odrębny dla każdej wychowanki indywidualny plan resocjalizacji, który powinien w szczególności obejmować takie zagadnienia, jak: rodzaje, formy, zakres i czas trwania oddziaływań resocjalizacyjnych, zakres, kierunki i formy nauczania i kształcenia, zakres i sposób współpracy z rodziną lub innymi osobami w celu doprowadzenia do integracji społecznej i do usamodzielnienia, a także program przygotowań wychowanki do życia po zwolnieniu z zakładu. W rezultacie tych działań wychowanka powinna być gotowa do względnie samodzielnego funkcjonowania poza placówką, a jej najbliższe otoczenie do wspierania jej w tym. Napotyka to jednak na wiele trudności. Jedne, związane z rodziną nieletniej, zostały już pokrótce omówione powyżej. Pojawia się jednak inny problem, którego znaczenie jest równie istotne. W § 9 rozporządzenia wspomniany został proces readaptacji, któremu poddawane powinny być wychowanki sprawiające problemy w zakładzie. Polega on na prowadzeniu takich oddziaływań, które ułatwiają dostosowanie się nieletniej do ustalonego w zakładzie porządku. Chodzi przede wszystkim o dostosowanie do się podstawowych zasad funkcjonowania placówki: godzin, rozkładu dnia, przestrzegania regulaminu. Należy jednak podkreślić, że niezależnie od prowadzonych przez kadrę działań takiej readaptacji poddawana jest każda wychowanka, która musi przystosować się do panujących w zakładzie reguł i zasad, a także nowych warunków funkcjonowania. W praktyce oznacza to, że nieletnia, która wywodzi się z dysfunkcyjnej rodziny, często takiej, w której nie obowiązują żadne zasady, musi zaadaptować się do reguł życia w placówce. Ustawodawca wymaga jednak jednocześnie, aby kadra prowadziła z nieletnią działania mające na celu przygotowanie jej do prawidłowej egzystencji poza zakładem. Należy stwierdzić, że takie działania mogą przekraczać nie tylko możliwości intelektualne wychowanek, ale także nie być możliwe do osiągnięcia w czasie, w jakim efektywnie prowadzony jest proces resocjalizacji. Paradoksalnie bowiem, na co wskazuje kadra zakładów (I. Stawiński, ZPiSdN w Falenicy), wydłużanie czasu pobytu w placówce powoduje jedynie silniejszą adaptację do panujących w niej warunków.

Dla zobrazowania powyższych problemów można posłużyć się przykładem. Dzieci wychowujące się w rodzinach z deficytami wychowawczymi często pozbawione są opieki lekarskiej. W zakładzie poprawczym taka opieka zapewniana jest w placówce, bez konieczności opuszczania jej murów. Natomiast w życiu realnym, do którego wychowanka ma być przygotowana, reguły są zupełnie inne. Przede wszystkim prawo wskazuje sytuacje, w jakich osoba podlega ubezpieczeniu zdrowotnemu¹², na podstawie którego może korzystać z pomocy lekarza. Dodatkowo do przychodni należy się zapisać, wybrać lekarza POZ, a także zapoznać się z systemem pracy przychodni, z możliwościami dostania się do lekarzy specjalistów, a także, w przypadku choroby, liczyć się z koniecznością wykupienia leków w aptece. Takie praktyczne aspekty funkcjonowania w społeczeństwie mogą stanowić istotną przeszkodę dla młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne. Warto wskazać, że obecnie na terenie Warszawy wprowadzony w życie został innowacyjny projekt mieszkań treningowych prowadzony przez Fundację Po DRUGIE¹³, którego celem jest przygotowanie młodzieży opuszczającej placówki do życia w społeczeństwie¹⁴. Należy ufać, że idea ta rozprzestrzeni się na całą Polskę i wkrótce tego typu działania obejmą znacznie szerszą grupę młodzieży.

Biorąc pod uwagę współczesne warunki pracy z nieletnimi, a także ograniczenia, z jakimi stykają się pracownicy placówek resocjalizacyjnych, należy uznać, że system, dążąc do rozwiązań idealnych, ma jeszcze kawałek drogi do pokonania. Przede wszystkim nacisk powinien zostać położony na pracę ze środowiskiem rodzinnym nieletniej, będącym często źródłem jej niewłaściwej socjalizacji, poprzez zintensyfikowanie współpracy między różnymi instytucjami i organami wspierającymi zarówno rodzinę, jak i samą nieletnią. Dodatkowo niezbędne byłoby usankcjonowanie prawne dodatkowego szczebla w procesie resocjalizacji nieletniej, jakim mogą być właśnie mieszkania treningowe, w których byłe wychowanki placówki resocjalizacyjnej miałyby możliwość pod nadzorem wykwalifikowanej kadry zmierzyć się z problemami życia codziennego w praktyce¹⁵. Indywidualnie powinny zostać również potraktowane te sytuacje, w których wymagana jest szczególna wrażliwość, przykładowo gdy nieletnia wychowanka placówki resocjalizacyjnej zachodzi w ciążę bądź opiekuje się swoim dzieckiem.

¹² Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 roku o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz.U. z 2004 r. Nr 210, poz. 2135).

¹³ Więcej na stronie: www.podrugie.pl/nasze-akcje/mieszkania-treningowe/ [dostęp: 3.07.2016].

¹⁴ Więcej na stronie: www.podrugie.pl/wp-content/uploads/2016/02/PROGRAM-POZYTYWNEJ-INTEGRACJI.pdf [dostęp: 3.07.2016].

¹⁵ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich w 2011 r. wprowadziła podobne rozwiązanie pod postacią hosteli. Więcej na ten temat, również krytycznie: M. Dziewanowska, *Prawo i narzędzia systemowe w procesie readaptacji i usamodzielnienia wychowanek i wychowanków opuszczających placówki resocjalizacyjne z uwzględnieniem specyfiki Warszawy*, w: A. Sikora (red.), *Program pozytywnej integracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, s. 14, 15.

1.3. Usamodzielnienie

Ustawodawca przewidział specjalną pomoc kierowaną do wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i zakładów poprawczych, którzy opuszczają placówki, nie otrzymując właściwego wsparcia od swoich rodzin lub opiekunów. W szczególności w przypadku, gdy powrót do dawnego środowiska stanowi zagrożenie dla niedawno ukończonego procesu resocjalizacji, mogą oni skorzystać z pomocy na usamodzielnienie, której celem jest wsparcie ich w procesie edukacyjnym, a także w rozpoczęciu nowego, samodzielnego życia z dala od negatywnych wpływów. Pomoc ta przysługuje jedynie tym osobom, które opuszczają placówki resocjalizacyjne na stałe. Oznacza to, że w przypadku umieszczenia wychowanki poza zakładem poprawczym na mocy decyzji dyrektora nie ma ona prawa skorzystać z takiej formy pomocy. Biorąc jednak pod uwagę przesłanki takiego działania, a także potrzebę wsparcia zwłaszcza tych osób, co do których rokowania poprawy zachowania są na tyle silne, iż zapada decyzja o umieszczeniu ich poza placówką, należy uznać to ograniczenie za niewłaściwe i wymagające skorygowania.

Przepisy regulujące warunki otrzymania pomocy na usamodzielnienie odnaleźć można w ustawie o pomocy społecznej¹⁶ (art. 88–90a), która wskazuje, że była wychowanka może otrzymać pomoc pieniężną na usamodzielnienie, pieniężną na kontynuowanie nauki, pomoc w zakresie uzyskania odpowiednich warunków mieszkaniowych, zatrudnienia czy też pomoc rzeczową na zagospodarowanie. W odróżnieniu od osób, które usamodzielniają się na podstawie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej¹⁷, czyli takich, które opuszczają rodziny zastępcze, rodzinne domy dziecka czy placówki opiekuńczo-wychowawcze, nie otrzymują one jednak pomocy prawnej czy psychologicznej. Pomoc na usamodzielnienie przysługuje tylko osobom pełnoletnim, a w przypadku pieniężnej na kontynuowanie nauki czy usamodzielnienie koniecznym warunkiem jest także spędzenie w placówce co najmniej jednego roku. Pomoc nie zostanie więc udzielona osobom niepełnoletnim, które opuszczają placówki, ani takim, które przebywały w placówce krócej niż rok.

Dodatkowym warunkiem otrzymania tej pomocy jest zobowiązanie się wychowanki do realizowania indywidualnego programu usamodzielnienia, który musi zostać opracowany wspólnie z opiekunem usamodzielnienia (może nim być każda osoba godna zaufania: rodzic, pracownik placówki, przedstawiciel organizacji społecznej itp.) i zostać zatwierdzony przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie (PCPR). Należy zaznaczyć, że wskazane byłoby już na etapie przygotowywania programu nawiązanie współpracy z PCPR w celu zagwarantowania realnych szans na realizację założeń programu. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej¹⁸

¹⁶ Dz.U. z 2004 r. Nr 64, poz. 593.

¹⁷ Dz.U. z 2011 r. Nr 149, poz. 887.

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 3 sierpnia 2012 roku w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie (Dz.U. z 2012 r. poz. 954).

nakłada w związku z tym procesem konkretne obowiązki na dyrektorów zakładów i ośrodków, którzy muszą poinformować właściwego kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie najpóźniej do 10 grudnia roku poprzedzającego o wszystkich wychowankach, którzy w danym roku kalendarzowym osiągną pełnoletniość. Dodatkowo dwa miesiące przed osiągnięciem pełnoletniości należy wskazać osobę, która będzie opiekunem usamodzielnienia, a na trzy miesiące przed opuszczeniem placówki dyrektor informuje kierownika PCPR o zamiarze usamodzielniania się wychowanka. Miesiąc przed opuszczeniem placówki PCPR powinien mieć całą niezbędną dokumentację dotyczącą osoby usamodzielnianej. Oznacza to, że również w gestii dobrej organizacji placówki, a także skutecznej współpracy z odpowiednimi PCPR znajduje się to, czy wychowanek otrzyma pomoc na usamodzielnienie czy nie.

Pomoc na usamodzielnienie i kontynuowanie nauki przyznawana jest na wniosek. Kierowany jest on do starosty za pośrednictwem kierownika PCPR właściwego ze względu na miejsce zamieszkania osoby usamodzielnianej przed skierowaniem do placówki. Nie oznacza to jednak oczywiście obowiązku usamodzielniania się w miejscu dawnego zamieszkania. Ustawa wskazuje, że pomocy na usamodzielnienie można odmówić, można czasowo zawiesić jej przyznawanie, a także można zaprzestać jej udzielania, jeśli osoba usamodzielniana nie wywiązuje się z przyjętych na siebie obowiązków – przykładowo nie kontynuuje nauki.

Pomoc finansowa przyznawana w ramach programu usamodzielniania się może stanowić istotny element motywacyjny dla osoby opuszczającej placówkę resocjalizacyjną, a także stanowić dodatkowe źródło utrzymania. Jej wysokość ustalana jest w stosunku do kwoty bazowej, zwanej podstawą, która wynosi 1647 zł. Pomoc na kontynuowanie nauki stanowi 30% podstawy, czyli ok. 494 zł miesięcznie, przy założeniu, że kontynuowanie nauki jest odpowiednio udokumentowane, a osoba usamodzielniana nie przekroczyła 25 roku życia. Ograniczeniem może być jednak fakt, iż przyznawana jest ona osobom, które spełniają kryteria dochodowe: w przypadku osób samotnie gospodarujących dochód nie może przekraczać 1264 zł, w razie przebywania w rodzinie: 1028 zł na osobę. Warto wskazać, że ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej nie wprowadza w tym zakresie żadnego kryterium dochodowego, co ułatwia decyzję o jednoczesnym kontynuowaniu nauki i podejmowaniu pracy zarobkowej. Wskazane byłoby więc usunięcie tej dodatkowej bariery również z ustawy o pomocy społecznej lub przynajmniej wprowadzenie systemu „złotówka za złotówkę” umożliwiającego proporcjonalne obniżanie przyznawanej pomocy w przypadku przekroczenia ustawowej granicy dochodu.

Pomoc na usamodzielnienie przyznawana powinna być po ukończeniu nauki. Obowiązuje tutaj to samo kryterium dochodowe. Wysokość pomocy uzależniona jest jednak od długości czasu spędzonego w placówce. Osoby przebywające w niej dłużej niż trzy lata otrzymają pomoc w wysokości 4941 zł, jeśli okres ten wynosił między dwa a trzy lata – 3294 zł, jeśli między rok a dwa – 1647 zł. Wysokość pomocy rzeczowej na zagospodarowanie, przykładowo w postaci materiałów do przeprowadzenia

remontu czy wyposażenia mieszkania, nie może przekraczać 4941 zł. Powyższe kwoty zostały zaprezentowane jako ilustracja możliwych form pomocy młodym ludziom, którzy chcą rozpocząć samodzielne życie w zgodzie z normami i zasadami społecznymi.

2. Małoletnie macierzyństwo

Dziewczęta zachodzące w ciążę w młodym wieku stanowią obecnie dość liczną grupę, która wymaga często dodatkowego wsparcia płynącego z rodziny bądź z instytucji zobowiązanych do takich działań. Te z nich, które jednocześnie przebywają w placówkach resocjalizacyjnych bądź są do nich kierowane, należy uznać jednak za szczególny odłam tej grupy, wymagający bliższego przyjrzenia się zarówno w zakresie pojawiających się problemów, jak i możliwych rozwiązań systemowych prowadzących do urealnienia podstawowych gwarancji z zakresu ochrony praw dziecka, ale także ochrony macierzyństwa i rodzicielstwa.

2.1. Gwarancje ochrony prawnej małoletniego macierzyństwa

Podstawowa gwarancja ochrony prawnej macierzyństwa w Polsce wynika bezpośrednio z art. 18 Konstytucji RP¹⁹, który stanowi, iż „[...] rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”. Z brzmienia tego przepisu należy wnioskować, że państwo ma obowiązek dbania o macierzyństwo w każdej sytuacji, również wtedy, gdy matką jest osoba małoletnia. Dodatkowo art. 47 wprowadza prawo każdego do ochrony jego życia prywatnego, rodzinnego, a także decydowania o swoim życiu osobistym, a art. 68 prawo do ochrony zdrowia, które powinno być pojmowane szeroko, zgodnie z definicją przyjętą przez WHO jako nie tylko całkowity brak choroby czy kalectwa, ale także jako stan pełnego fizycznego, umysłowego i społecznego dobrostanu²⁰. Art. 70 nakłada na osoby małoletnie obowiązek nauki, jednocześnie przyznając każdej jednostce prawo do kształcenia się, a wreszcie art. 72 wskazuje, że Rzeczpospolita Polska ma obowiązek zapewnienia ochrony praw dziecka. Wszystkie przywołane wyżej generalne założenia powinny uzyskać odzwierciedlenie w przepisach prawa regulujących konkretne kwestie związane z prawami dziecka, a także z ich ochroną, również w sytuacji, gdy dziecko staje się jednocześnie rodzicem. Szeroki wachlarz praw dziecka i obowiązków nakładanych na państwo w tym zakresie znajduje się również w Konwencji o prawach dziecka²¹. Szczególnie istotny w zakresie omawianego tematu jest tutaj art. 9, który nakłada

¹⁹ Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

²⁰ Na stronie: www.who.int/about/mission/en/ [dostęp: 3.07.2016].

²¹ Konwencja o Prawach Dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 roku (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

na państwa–strony obowiązek dbania o to, aby dziecko nie zostało oddzielone od swoich rodziców wbrew ich woli, chyba że jest to niezbędne ze względu na najlepiej pojęte interesy dziecka, czyli przykładowo w sytuacjach nadużyć bądź zaniedbań ze strony rodziców. Pełna realizacja tego zalecenia wymaga więc w każdej sytuacji dania szansy rodzicom na samodzielne wychowywanie swojego dziecka, a działania państwa mogą być jedynie następcze, w sytuacji gdy zauważone zostaną niedające się w inny sposób naprawić problemy z opieką bądź wychowaniem dziecka.

Normy generalne zostały uszczegółowione w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (krio), który reguluje również kwestie związane z macierzyństwem, także tym małoletnim. Jednym z podstawowych rozwiązań przyjętych na gruncie tego kodeksu jest przyznanie kobiecie, która ukończyła 16 lat, możliwości samodzielnego wystąpienia do sądu rodzinnego o wydanie zgody na zawarcie związku małżeńskiego (art. 10 krio). Badania pokazują, że takie rozwiązanie jest najczęściej stosowane w przypadku pojawienia się ciąży²², na co zwraca uwagę również zapisana w prawie podstawa takiego działania, która podkreśla „dobro zakładanej rodziny”. Jeśli dziewczyna zawrze związek małżeński, otrzymuje jednocześnie pełną zdolność do czynności prawnych, a więc może samodzielnie decydować o losach swoich i dziecka. Konstrukcja ta jawnie dyskryminuje zarówno kobiety, które nie przejawiają chęci zamążpójścia bądź których partnerzy nie mają 18 lat, ale również i małoletnich mężczyzn. Rozważania w zakresie jej zmiany nie powinny jednak iść w stronę obniżenia tej granicy wieku również dla chłopców, ale w kierunku systemowej zmiany sposobu postrzegania małoletnich matek jako indywidualnych, odrębnych jednostek, mających potencjał do samodzielnej egzystencji. Biorąc również pod uwagę przesłanki istnienia tego przepisu, a więc najczęściej sytuacji, w której pojawia się dziecko, ustawodawca powinien rozważyć wprowadzenie przepisów dających prawo osobie małoletniej do uzyskania pełnej władzy rodzicielskiej nad dzieckiem (a także pełnej zdolności do czynności prawnych) na mocy decyzji sądu. Uniezależnienie opieki nad dzieckiem od zwarcia związku małżeńskiego byłoby rozwiązaniem, które w dużej mierze poprawiałoby sytuację małoletnich matek i ich dzieci i pozostawało w zgodzie z podstawowymi założeniami ochrony praw dziecka w Polsce.

Art. 96 § 2 krio wprowadza regułę, zgodnie z którą „rodzice, którzy nie mają pełnej zdolności do czynności prawnych, uczestniczą w sprawowaniu bieżącej pieczy nad osobą dziecka i w jego wychowaniu, chyba że sąd opiekuńczy ze względu na dobro dziecka postanowi inaczej”. Dotyczy to dziewcząt i chłopców powyżej 13 roku życia lub tych osób, które są częściowo ubezwłasnowolnione. Bieżąca piecza oznacza

²² L. Mościcka, *Diagnoza i prognoza trwałości małżeństw zawieranych za zgodą sądu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1982, s. 7; K. Marzec-Holka, *Dezintegracja małżeństw zawartych za zgodą sądu*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1994, s. 39–42; U. Kempieńska, *Małżeństwa młodocianych. Przyczyny i konsekwencje*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek 2005; U. Kempieńska, *Małżeństwa młodocianych. Cięża, ślub i co dalej...?*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012, s. 122–127.

zaś możliwość uczestniczenia w codziennych czynnościach przy dziecku, w jego wychowywaniu, w sprawowaniu nad nim opieki, a przede wszystkim w utrzymywaniu z nim stałego kontaktu. Jest to niezwykle ważny przepis wskazujący na potrzebę utrzymania więzi między małoletnim rodzicem a jego dzieckiem.

Jednocześnie jednak kodeks zawiera art. 119, który pozwala sądowi opiekuńczemu orzec przysposobienie dziecka mimo braku zgody rodziców, których zdolność do czynności prawnych jest ograniczona, jeżeli ich odmowa jest oczywiście sprzeczna z dobrem dziecka. Idea przepisu, chroniąca interes dziecka, jest słuszna, jednak praktyka pokazuje, że niekiedy dochodzić może do nadużywania tej regulacji i odbierania dzieci małoletnim matkom tylko ze względu na fakt, iż są wychowankami placówek resocjalizacyjnych, w których nie mają możliwości przebywania razem z dzieckiem, a środowisko rodzinne nie udziela im wystarczającego wsparcia²³. Brak odpowiedniej wrażliwości w przypadku stosowania tego przepisu może więc doprowadzić do sytuacji, w których mimo konstytucyjnych zapewnień o wspieraniu każdego macierzyństwa państwo nie tylko nie wspiera, ale wręcz pozbawia młode matki szansy na sprawdzenie się w nowej roli i utrzymanie stałego kontaktu z własnym dzieckiem.

W ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej²⁴ z 2011 r. znajduje się art. 59, który wyszczególnia, iż w zawodowych rodzinach zastępczych można umieścić dzieci na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, ale także małoletnie matki z dziećmi. Ustawodawca przewidział więc możliwość tworzenia specjalnego systemu wsparcia dla dziewcząt, które nie uzyskują go od swoich biologicznych rodzin, będąc jednocześnie w ciąży bądź mając dzieci. System ten jednak nie został należycie rozpowszechniony, a możliwości skorzystania z takiej opcji są znacznie ograniczone.

2.2. Dostęp do edukacji i informacji na temat stanu zdrowia

Konstytucja RP gwarantuje, że każdy ma prawo dostępu do edukacji, a osoby poniżej 18 roku życia mają obowiązek nauki. Oznacza to, że każda osoba mająca mniej niż 18 lat ma obowiązek kontynuowania nauki niezależnie od okoliczności, w trybie normalnym lub poprzez nauczanie indywidualne. Ustawa o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży²⁵ w art. 2 pkt 3 stanowi, iż „szkoła ma obowiązek udzielić uczennicy w ciąży urlopu oraz innej pomocy niezbędnej do ukończenia przez nią edukacji, w miarę możliwości nie powodując opóźnień w zaliczaniu przedmiotów. Jeżeli ciąża, poród lub połóg powoduje niemożliwość zaliczenia w terminie egzaminów ważnych dla ciągłości nauki, szkoła zobowiązana jest do wyznaczenia dodatkowego terminu egzaminu

²³ Historie dziewcząt zgłaszających się do Fundacji Po DRUGIE, film: <https://www.youtube.com/watch?v=V7cRQXfTE2U&t=723s> [dostęp: 14.07.2016].

²⁴ Dz.U. z 2011 Nr 149, poz. 887.

²⁵ Dz.U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78.

dogodnego dla kobiety, w okresie nie dłuższym niż 6 miesięcy”. Oznacza to, że ciąża czy posiadanie dziecka nie powinny stanowić przeszkody dla małoletniej matki w podnoszeniu poziomu swojej edukacji, a szkoła ma obowiązek udzielić wszelkiej możliwej pomocy w tym zakresie. Istotne jest także to, że w szkole zazwyczaj można również skorzystać z pomocy psychologa, który może stanowić dla małoletniej matki wsparcie. W przypadku dziewcząt przebywających w placówkach resocjalizacyjnych rozwiązanie problemu ciąży małoletniej jest jeszcze prostsze, ponieważ szkoła, do której ona uczęszcza, znajduje się na terenie placówki, a dodatkowo nauczyciele w niej zatrudnieni mogą w ramach swojej pracy wprowadzić nawet indywidualny tryb nauczania, jeśli jest taka potrzeba, bez dodatkowego wysiłku. Należy pamiętać, że wykształcenie rodziców, ich status społeczny i materialny często przekładają się na to, w jakich warunkach funkcjonują ich dzieci i jakie w przyszłości stworzą dla siebie warunki życia. Zadbanie o to, aby małoletnia matka ukończyła jak najwyższy z możliwych poziom edukacji, przekłada się więc bezpośrednio na najlepszy interes małego dziecka.

Kolejną ważną kwestią z zakresu edukacji jest dostęp do wiedzy „o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji”, który gwarantuje art. 4 ustawy o planowaniu rodziny. Do programu szkolnego wprowadzony został przedmiot „Wychowanie do życia w rodzinie”²⁶, który niestety, jak pokazują badania²⁷, często nie stanowi dla młodych ludzi źródła rzetelnej i kompleksowej wiedzy, mogącej uchronić ich przed licznymi błędami. Dodatkowo jest to przedmiot fakultatywny, na który uczęszczają tylko te dzieci, których rodzice nie wyrazili sprzeciwu²⁸. Ograniczenia dotyczące kompetencji nauczycieli, dostępnych materiałów edukacyjnych z tego zakresu, a także kontroli rodzicielskiej w znacznym

²⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2012 r. poz. 997); Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej i wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2014 r. poz. 803).

²⁷ PONTON, *Jak naprawdę wygląda edukacja seksualna w polskich szkołach*, 2009, <http://www.ponton.org.pl/pl/raport/jaka-naprawde-wyglada-edukacja-seksualna-w-polskich-szkolach-raport-z-2009-roku> [dostęp: 3.07.2016]; PONTON, *Jak wygląda edukacja w polskich domach. Raport*, 2011, <http://www.ponton.org.pl/pl/raport/skad-wiesz-jak-wyglada-edukacja-seksualna-w-polskich-domach-raport-z-2011-r> [dostęp: 3.07.2016]; PONTON, *Sprawdzian z Wdż. Jak wygląda edukacja seksualna w polskich szkołach*, 2014, <http://www.ponton.org.pl/pl/raport/sprawdzian-z-wdz-jak-wyglada-edukacja-seksualna-w-polskich-szkolach-2014> [dostęp: 3.07.2016].

²⁸ Obwieszczenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 grudnia 2013 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego (Dz.U. z 2014 r. poz. 395).

zakresie mogą wpływać na poziom wiedzy młodych ludzi, jednocześnie narażając ich na pokrzywdzenie i ponoszenie negatywnych skutków własnych działań.

Jedną z istotniejszych kwestii związanych z małoletnim macierzyństwem jest zagwarantowanie najwyższego z możliwych poziomu opieki lekarskiej, gdyż zgodnie z wiedzą medyczną ciążę u nastolatek obarczone są znacznie wyższym ryzykiem niż ciążę kobiet dorosłych²⁹. Dotyczy to kwestii nie tylko poddawania się kontrolem czy cyklicznym badaniom, ale także zadbania o komfort psychiczny pacjentki. W przypadku posiadania silnego wsparcia ze strony rodziny czy akceptacji dla zaistniałej sytuacji można przypuszczać, że małoletnia matka znajdzie się w odpowiednim momencie pod opieką właściwego lekarza, który zadba o to, aby ciąża i poród przebiegały prawidłowo. Należy wskazać, że zarówno osoby małoletnie, jak i kobiety w okresie ciąży, porodu i połogu mają prawo bezpłatnie korzystać z opieki zdrowotnej na tych samych prawach co osoby ubezpieczone³⁰. Problem pojawia się jednak, gdy rodzice bądź opiekunowie nie wiedzą o ciąży małoletniej lub nie okazują się dla niej wsparciem.

Ustawa o zawodach lekarza i lekarza dentystry³¹ wprowadza bowiem ograniczenia w samodzielnym dostępie zarówno do informacji na temat stanu zdrowia pacjentki, jak i do świadczeń zdrowotnych. Art. 31 stanowi, iż „lekarz ma obowiązek udzielić pacjentowi [...] przystępnej informacji o jego stanie zdrowia, rozpoznaniu, proponowanych oraz możliwych metodach diagnostycznych, leczniczych, dających się przewidzieć następstwach ich zastosowania albo zaniechania, wynikach leczenia oraz rokowaniu”, chyba że pacjentka nie ukończyła 16 roku życia, kiedy to lekarz zobowiązany jest jedynie do udzielenia informacji „w zakresie i formie potrzebnej do prawidłowego przebiegu procesu diagnostycznego lub terapeutycznego [...]”. Oznacza to, że do 16 roku życia pacjentka chcąc otrzymać pełną informację o swoim stanie zdrowia powinna być reprezentowana przez rodzica bądź opiekuna.

Jeszcze większe ograniczenie wprowadza jednak art. 32 regulujący wyrażanie zgody przez pacjentkę na przeprowadzenie badania lub udzielenie innego świadczenia zdrowotnego. Ustawa zakłada, że do 16 roku życia zgodę za pacjentkę mogą wyrazić tylko jej przedstawiciele ustawowi (lub sąd opiekuńczy), a między 16 a 18 rokiem życia potrzebna jest tzw. zgoda kumulatywna, czyli pochodząca od małoletniej i jej rodziców bądź opiekunów. Oznacza to, że do ukończenia 18 roku życia pacjentka powinna odwiedzać lekarzy zawsze w towarzystwie swoich prawnych

²⁹ O. Padała, M. Podgórnjak, M. Sadowska, A. Wdowiak, M. Piróg, M. Putowski, J. Zawisłak, *Młodociane macierzyństwo jako problem medyczny i społeczny*, „European Journal of Medical Technologies” 2014, nr 2(3), s. 61–65; B. Frankowicz-Gasiul, A. Michalik, A. Czerwińska, M. Zydorek, J. Olszewska, J. Olszewski, *Ciąża młodocianych. Problem medyczny i społeczny*, „Studia Medyczne” 2008, nr 11, s. 57–63.

³⁰ Art. 2 ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz.U. z 2004 Nr 210, poz. 2135).

³¹ Dz.U. z 2015 r. poz. 464.

przedstawicieli, inaczej bowiem lekarz, zgodnie z prawem, powinien odmówić jej przyjęcia. Należy zaznaczyć, że to ograniczenie w sposób szczególnie wpływać może na sytuację zdrowotną małoletnich matek. Biorąc pod uwagę fakt, że ustawodawca jednocześnie zezwala młodym ludziom powyżej 15 roku życia na angażowanie się w relacje o charakterze seksualnym (art. 200 kk) i pozbawia ich pełnej informacji na temat własnego stanu zdrowia, a także możliwości samodzielnego skorzystania z wszelkich świadczeń medycznych, należy uznać, że ochrona zdrowia dzieci w Polsce jest niepełna i wymagałaby wprowadzenia istotnych zmian. Jako przykład można podać chociażby Wielką Brytanię, w której lekarz ma możliwość udzielenia świadczenia zdrowotnego osobie małoletniej, jeśli uzna, że jej poziom rozwoju jest do tego wystarczający (tzw. *Gillick competence*³²).

W przypadku dziewcząt przebywających w placówkach resocjalizacyjnych kwestia dostępu do świadczeń zdrowotnych co do zasady nie stanowi takiego problemu, ponieważ jest ona organizowana zazwyczaj na terenie placówki.

2.3. Ochrona przed wykorzystywaniem seksualnym małoletniego

Biorąc pod uwagę obniżający się wiek inicjacji seksualnej młodzieży, ciężę u dziewcząt poniżej 15 roku życia³³, a także poziom satysfakcji z wczesnego rozpoczynania aktywności seksualnej³⁴, można założyć, że część z małoletnich cięż powstaje w wyniku popełnienia przestępstwa lub wpływu środowiska czy kultury masowej, która narzuca młodym ludziom często nieprawdziwy obraz relacji seksualnych³⁵. Przy braku rzetelnej edukacji seksualnej czy możliwości skorzystania z poradnictwa

³² W Wielkiej Brytanii ten problem został rozwiązany już w roku 1985 poprzez odebranie rodzicom prawa do podważania decyzji lekarza, który oceniając zachowanie dziecka jako wystarczające do właściwego zrozumienia informacji mu przekazywanych, przepisywał mu środki antykoncepcji hormonalnej jedynie za jego zgodą. Więcej: *Sprawa Gillick v West Norfolk and Wisbech Area Health Authority*: http://www.hrcr.org/safrica/childrens_rights/Gillick_WestNorfolk.htm [dostęp: 3.07.2016].

³³ GUS, dzieci w Polsce w 2014 r., na stronie: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/dzieci-w-polsce-w-2014-roku-charakterystyka-demograficzna,20,1.html>, s. 5 [dostęp: 7.07.2016].

³⁴ Badania dotyczą Wielkiej Brytanii: Z.C. Hawes, K. Wellings, J. Stephenson, *First Heterosexual Intercourse in the United Kingdom: A review of the Literature*, „The Journal of Sex Research” 2010, t. 47, nr 2–3, s. 137–163; R. Ingham, A. Woodcock, K. Stenner, *Getting to know you. Young people’s knowledge of their partners at first intercourse*, „Journal of Community and Applied Social Psychology” 1991, t. 1, nr 2, s. 117–132; K. Wellings et al., *Sexual behavior in Britain: Early heterosexual experience*, „Lancet” 2001, nr 358, s. 1843–1850; C.H. Mercer et al., *First sexual partnership – Age difference and their significance: Empirical evidence from the 2000 British National Survey of Sexual Attitudes and Lifestyles*, „Journal of Adolescent Health” 2006, t. 39, nr 1, s. 87–95; NATSAL 2000 (National Survey of Sexual Attitudes and Lifestyles), <http://www.natcen.ac.uk/natsal> [dostęp: 3.07.2016].

³⁵ Szerzej w: G. Dines, *Pornoland. Jak skradziono naszą seksualność*, tłum. K. Dajksler, W drodze, Poznań 2012; A. Wójtewicz, „Dziwki”, „królowe” i „szare myszki”, czyli gimnazjalna codzienność widziana przez pryzmat seksualizacji dziewczęństwa, w: L. Kopiciewicz, E. Zierkiewicz (red.), *Koniec mitu niewinności. Płeć i seksualność w socjalizacji i edukacji*, Wydawnictwo Psychologii i Kultury Eneteia, Warszawa 2009, s. 119–141 i n.

specjalistycznego (wizyta u lekarza ginekologa, urologa), a także dodatkowo braku właściwego wsparcia ze strony rodziny czy opiekunów dzieci stają się łatwą ofiarą dla sprawców wykorzystywania seksualnego. Gdy zawodzą więc wszystkie elementy prewencji, istnieje jeszcze możliwość skorzystania z reakcji następczej, czyli ukarania sprawcy w przypadku popełnienia przestępstwa seksualnego wobec osoby małoletniej. Ochrona przewidziana w kodeksie karnym jest dwustopniowa. Przede wszystkim art. 200 kk stanowi, że „kto obcuje płciowo z małoletnim poniżej 15 roku życia lub dopuszcza się wobec takiej osoby innej czynności seksualnej lub doprowadza ją do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania”, podlega karze. Oznacza to, że wszelki kontakt o charakterze seksualnym z osobą poniżej 15 roku życia jest przestępstwem. Jednocześnie ustawodawca uznał, że ukończenie 15 roku życia jest właściwą granicą dla przyznania osobie małoletniej możliwości swobodnego dysponowania swoim ciałem i angażowania się w relacje seksualne również ze znacznie starszymi partnerami. Wyjątek stanowią jednak sytuacje, w których osoba obcująca płciowo z małoletnim lub dopuszczająca się wobec niego innej czynności seksualnej lub doprowadzająca go do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania, nadużywa zaufania małoletniego lub udziela mu w zamian korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy (art. 199 § 3 kk). Przepis ten niejako wydłuża ochronę dziecka do ukończenia okresu małoletniości (zgodnie z art. 10 kodeksu cywilnego kończy się on w wieku 18 lub 16 lat) w przypadku, gdy zgoda małoletniego była motywowana otrzymaniem czegoś w zamian.

W przypadku, gdy w wyniku popełnienia przestępstwa pojawia się ciąża, sytuacja prawna rodziców dodatkowo się komplikuje. Niezależnie od problemów na tle rodzinnym pojawiają się bowiem dodatkowe kwestie. Przykładowo, art. 304 kodeksu postępowania karnego³⁶ nakłada obowiązek powiadomienia prokuratury lub policji o popełnionych przestępstwach ściganych z urzędu na każdą osobę, która ma wiedzę na ich temat, w szczególności jednak na instytucje państwowe i samorządowe. Oznacza to, że szpital przyjmujący małoletnią ciężarną poniżej 15 roku życia ma obowiązek złożyć takie zawiadomienie, co skutkować będzie wszczęciem postępowania karnego wobec ojca (lub postępowania w sprawie nieletnich, jeśli nie ukończył on 17 lat). Nie można mieć wątpliwości, że wskazane jest ściganie sprawców takich przestępstw, w szczególności jeśli są oni znacznie starsi od pokrzywdzonych. W przypadku jednak, gdy partnerzy są młodzi, w zbliżonym wieku, a dodatkowo łączy ich emocjonalna więź, której wynikiem było współżycie zakończone ciążą, należałoby zastanowić się nad celowością karania sprawcy i uwzględnienia potrzeby zagwarantowania najwyższej ochrony dla dziecka – zarówno małoletniej matki, jak i jej potomstwa³⁷.

³⁶ Dz.U. z 1997 r. Nr 89, poz. 555.

³⁷ Szerzej w niepublikowanej pracy doktorskiej: M. Dziewanowska, Age of consent – wiek zgody. Kryminologiczno-prawna problematyka uregulowania kryminalizacji stosunków seksualnych

Biorąc pod uwagę fakt, iż w placówkach resocjalizacyjnych mogą przebywać dziewczęta przed ukończeniem 15 roku życia, można przypuszczać, że również tam zdarzać się mogą przypadki, w których małoletnie ciężarne są jednocześnie ofiarami przestępstw seksualnych, w tym wyżej wymienionych. Prowadzenie postępowania karnego w stosunku do sprawcy może być dla nich trudnym doświadczeniem, potęgującym uczucie stresu i obciążającym psychicznie. Zmniejsza też szanse na otrzymanie wsparcia od sprawcy będącego jednocześnie przecież ojcem dziecka.

2.4. Pomoc ze strony państwa

Na przestrzeni ostatnich 10 lat w prawie polskim zostało wprowadzonych wiele zmian mających na celu wspieranie macierzyństwa i rodzicielstwa. Jedną z pierwszych istotnych, która pojawiła się w 2006 r., było zagwarantowanie dodatkowego świadczenia, jakie przysługuje rodzicom nowo narodzonego dziecka, czyli jednorazowej zapomogi z tego tytułu, tzw. becikowego³⁸. Początkowo świadczenie to przyznawane było w wysokości 1000 zł na każde urodzone dziecko, w 2013 r.³⁹ wprowadzone jednak zostało kryterium dochodowe, wynoszące obecnie 1922 zł. Następnie wprowadzono liczne zmiany w kodeksie pracy dotyczące m.in. płatnego urlopu ojcowskiego⁴⁰ czy wydłużenia urlopu macierzyńskiego⁴¹, które niestety objęły swoim zakresem jedynie osoby zatrudnione na umowę o pracę. Kolejne zmiany były już jednak skierowane do znacznie szerszej grupy odbiorców⁴².

Przede wszystkim w 2015 r. znowelizowana została ustawa o świadczeniach rodzinnych⁴³, do której dodano przepisy gwarantujące 1000 zł miesięcznie na każde urodzone dziecko przez pierwszy rok jego życia. Oznacza to, że każda osoba, również bezrobotna czy ucząca się, ma możliwość ubiegania się o takie świadczenie, którego głównym celem jest wsparcie matek, rodziców na początkowym etapie opieki nad dzieckiem. Dodatkowo w 2016 r. uchwalona została ustawa o pomocy państwa

z dzieckiem, <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/637/Doktorat%20M.Dziewanowska.pdf?sequence=3> [dostęp: 3.07.2016].

³⁸ Ustawa z dnia 29 grudnia 2005 roku o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych (Dz.U. z 2006 r. Nr 12, poz. 67).

³⁹ Ustawa z dnia 12 października 2012 roku o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych (Dz.U. z 2012 r. poz. 1255).

⁴⁰ Ustawa z dnia 25 listopada 2010 roku o zmianie ustawy – Kodeks pracy (Dz.U. z 2010 r. Nr 249, poz. 1655).

⁴¹ Ustawa z dnia 28 maja 2013 roku o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r. poz. 675).

⁴² Szerzej w raporcie: M. Dziewanowska, *Uprawnienia związane z rodzicielstwem. Przejawy dyskryminacji ze względu na płeć*, https://www.kongreskobiet.pl/Content/uploaded/files/CAiE%20i%20Media/Uprawnienia%20zwiaz%CC%A8z_%20z%20rodzicielstwem%20Raport%20Dziewanowska.pdf [dostęp: 14.07.2016].

⁴³ Dz.U. z 2015 r. poz. 1217.

w wychowywaniu dzieci⁴⁴, która ostatecznie weszła w życie 1 kwietnia 2016 r., uruchamiając tym samym tzw. program 500+. Zgodnie z tą ustawą każda osoba mająca co najmniej dwojkę małoletnich dzieci bądź taka, której miesięczny dochód na osobę nie przekracza 800 zł (1200 zł w przypadku rodzin, w których wychowują się dzieci z niepełnosprawnością), może ubiegać się o dodatkowe świadczenie w wysokości 500 zł na dziecko (drugie i następne, lub każde, jeśli nie przekracza progu dochodowego). W przypadku osób małoletnich, które rodzą dzieci, istotne jest, iż otrzymanie powyższych świadczeń wymaga złożenia odpowiedniego wniosku przez opiekuna prawnego dziecka, w tym wypadku najczęściej rodziców małoletniej.

Wsparcie finansowe kierowane do początkujących rodziców w obecnej formie jest więc znaczące. Biorąc pod uwagę zarówno ten aspekt, jak i liczne inne wyszczególnione powyżej zobowiązania w prawie do ochrony macierzyństwa i opieki nad matką i dzieckiem, należy przypuszczać, że państwo jest zainteresowane zapewnieniem najlepszych warunków wychowawczych dla dziecka, a co za tym idzie – zagwarantowania, że wszystkie jego prawa, jak i prawa jego rodziców, będą przestrzegane, niezależnie od tego, czy dziecko rodzi się w małżeństwie, czy poza nim ani kim są jego rodzice. Niestety, praktyka nie zawsze jest spójna z teorią.

3. Nieletnie matki w placówkach resocjalizacyjnych

Każdego roku ok. 60 wychowanek placówek resocjalizacyjnych zachodzi w ciążę⁴⁵. Biorąc pod uwagę podstawy ich umieszczenia w takich instytucjach, należy uznać, że są to sytuacje wymagające każdorazowo indywidualnego podejścia i zwiększonych starań na rzecz zagwarantowania zarówno matce, jak i dziecku najwyższej formy ochrony ich praw. Jak zostało już zaznaczone, sądy kierujące młodzież do młodzieżowych ośrodków wychowawczych czy zakładów poprawczych mają na względzie nie tylko przesłankę poprawy zachowania nieletniego i poddania go procesowi resocjalizacji, ale również to, iż w środowisku domowym nie ma on szans na uzyskanie odpowiedniego wsparcia. Oznacza to najczęściej, że ci młodzi ludzie pochodzą z domów dysfunkcyjnych, alkoholowych, przemocowych czy też przestępczych. Opiekunowie nie wpierają ich we właściwym kierunku w procesie wychowawczym, a wręcz utrudniają ich prawidłową socjalizację. Z dużym prawdopodobieństwem można więc założyć, iż nie będą oni stanowić również żadnego oparcia w sytuacji, w której nieletnia zachodzi w ciążę.

Oznacza to, że największą odpowiedzialność za przyszłe losy zarówno matki, jak i dziecka ponoszą pracownicy placówek, a także sąd opiekuńczy, w którego gestii

⁴⁴ Dz.U. z 2016 r. poz. 195.

⁴⁵ Zob. raport A. Sikora, M. Konopczyński (red.), *Sytuacja prawna, społeczna i wychowawcza nieletnich ciężarnych i nieletnich matek przebywających w placówkach resocjalizacyjnych*, Warszawa 2013.

było umieszczenie nieletniej w odpowiedniej instytucji. Jak zostało już zaznaczone, placówki resocjalizacyjne są dobrze przygotowane do sprawowania opieki nad dziewczętami w ciąży, zarówno w zakresie ich dostępu do nauki, jak i do opieki lekarskiej. Ograniczenia, z którymi mogłyby się stykać, pozostając w środowisku rodzinnym, w praktyce ich nie dotyczą. Problem pojawić się może jednak w momencie urodzenia dziecka.

3.1. Schematy postępowania w przypadku urodzenia dziecka przez wychowankę placówki resocjalizacyjnej

W sytuacjach, gdy nieletnia pozytywnie przeszła przez proces resocjalizacji, sprawa nie jest skomplikowana, gdyż najczęściej dziewczyna jest zwalniana do domu bądź miejsca, w którym będzie mogła przebywać na stałe z dzieckiem, jeszcze w trakcie trwania ciąży. I mimo iż jest to rozwiązanie w gruncie rzeczy korzystne, należy zauważyć pewne jego niedoskonałości. Przede wszystkim osoba zwalniana z placówki nie może już liczyć na pomoc byłego opiekuna w zakresie załatwiania podstawowych spraw związanych z urodzeniem dziecka i sprawowaną nad nim opieką (rejestracja, zapis do przychodni rejonowej, wnioski o świadczenia rodzinne itp.). Musi być właściwie przygotowana do samodzielnego radzenia sobie w takich sytuacjach, gdyż, jak zostało to już wskazane, przebywając w zamkniętej instytucji, najczęściej nie ma potrzeby ani nawet szansy, aby załatwiać jakiegokolwiek formalne kwestie związane z życiem codziennym. Dodatkowo w wielu przypadkach, jeśli jest jeszcze osobą małoletnią, potrzebuje wsparcia opiekuna prawnego, gdyż sama nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych. Nagromadzenie się trudności może w konsekwencji prowadzić do zaprzepaszczenia osiągnięć procesu resocjalizacji i powtórnej demoralizacji.

Problem pojawia się również w sytuacji, gdy kadra placówki jest przekonana, że w danym przypadku proces resocjalizacji nie został ukończony i nie ma podstaw do wnioskowania o zwolnienie nieletniej. Okazuje się bowiem, że w systemie resocjalizacji nieletnich nie zostało przewidziane konkretne rozwiązanie odnoszące się bezpośrednio do nieletnich ciężarnych i nieletnich matek, choć można wskazać niekiedy dobre praktyki, które wytworzyły się nie na gruncie przepisów, ale poprzez właściwą interpretację znamion „dobra dziecka”⁴⁶.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt tam ich dzieci⁴⁷ wprowadza pewne regulacje

⁴⁶ W młodzieżowym ośrodku wychowawczym w Cerekwicy przebywają nieletnie matki razem ze swoimi dziećmi.

⁴⁷ Dz.U. z 2015 r. poz. 1872.

dotyczące młodzieżowych ośrodków wychowawczych. § 16 stanowi, że nieletniej wychowance w ciąży zapewnia się odpowiednią opiekę oraz przygotowanie do roli rodzicielskiej. Dodatkowo placówka powinna jej zapewnić, zarówno w ciąży jak i po urodzeniu dziecka, wyżywienie dostosowane do potrzeb oraz opiekę i pomoc psychologiczną, w szczególności w zakresie budowania więzi i nawiązywania kontaktów z dzieckiem oraz zaspokajania jego potrzeb. Co jednak najważniejsze, młodzieżowy ośrodek wychowawczy ma wspierać nieletnią matkę w uczestniczeniu w bieżącej pieczy nad dzieckiem i w jego wychowaniu.

Zgodnie z definicją pieczy polegać ona powinna na wychowaniu, kierowaniu, trosce o środowisko dziecka, trosce o osobę dziecka, a także na koordynacji jego rozwoju⁴⁸. Tak szeroki zakres opieki wskazywałby na potrzebę stałego przebywania z dzieckiem i uczestniczenia w codziennych zabiegach pielęgnacyjnych i opiekuńczych nad nim. Okazuje się jednak, że nie taka była intencja ustawodawcy, gdyż zgodnie z rozumieniem tego przepisu małoletnie dziecko nie może zostawać pod opieką rodzica, któremu ze względu na wiek nie przysługuje władza rodzicielska, a uchwalony przepis nakłada na młodzieżowe ośrodki wychowawcze jedynie zobowiązanie do umożliwienia nieletniej matce, w miarę możliwości, udziału w sprawowaniu opieki nad dzieckiem. Sprzeciw wobec takiej interpretacji zgłosił Rzecznik Praw Obywatelskich w liście do Minister Edukacji Narodowej z 21 stycznia 2016 r.⁴⁹ W odpowiedzi MEN potwierdził jednak, że powyższe przepisy nie oznaczają, że nieletnia matka może pozostawać w młodzieżowym ośrodku wychowawczym razem z dzieckiem⁵⁰. Jeśli taka interpretacja zostanie utrzymana, w praktyce może się okazać, że wprowadzone przepisy niewiele zmienią w obecnej rzeczywistości. W przypadku zakładów poprawczych w żadnym dokumencie nie ma nawet wzmianki o nieletnim macierzyństwie.

W obecnej sytuacji istnieją dwa rozwiązania w przypadku wychowanek, które spodziewają się dziecka. Jednym z nich jest wspomniane powyżej zwolnienie nieletniej z placówki, najczęściej do domu rodzinnego lub w inne miejsce, w którym może przebywać wraz z dzieckiem. Praktykowane jest to również w sytuacji, gdy proces resocjalizacji nieletniej nie został pozytywnie zakończony. Ze względu na brak możliwości przebywania dziewcząt z dziećmi zarówno w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, jak i w zakładach poprawczych nierzadko kadra placówek uznaje, iż znacznie lepszym rozwiązaniem dla dziewczyny i dla dziecka będzie przedwczesne zakończenie procesu resocjalizacji i jednoczesne utrzymanie bliskiej więzi między noworodkiem a jego matką. Oczywiście należy wskazać na istotne wady takiego

⁴⁸ H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 650, 651.

⁴⁹ Na stronie: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/do-men-ws-nieletnich-matek-przebywajacych-w-młodzieżowych-osrodkach-wychowawczych> [dostęp: 7.07.2016].

⁵⁰ Na stronie: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/odpowiedz-MEN-w-sprawie-nieletnich-matek-w-MOW> [dostęp: 7.07.2016].

rozwiązania. Matka, która ciągle ma pewne deficyty wychowawcze i rozwojowe, z dużym prawdopodobieństwem będzie miała trudności w sprawowaniu właściwej opieki nad dzieckiem, co skutkować może w przyszłości jego niewłaściwą socjalizacją. Dodatkowym elementem może być również brak niezbędnego i właściwego wsparcia przy rozwiązywaniu problemów życia codziennego, w szczególności jeśli rodzina, do której dziewczyna wraca, lub instytucja, w której zostaje umieszczona, nie ma odpowiedniego doświadczenia, wiedzy i nie wykazuje się wysokim poziomem zaangażowania. Wychowanki z placówek resocjalizacyjnych wymagają bowiem specjalnego standardu pracy jako podgrupa wyodrębniona z grupy małoletnich matek.

W przypadku gdy nie ma możliwości, aby wychowankę zwolnić z placówki, albo ze względu na brak możliwości umieszczenia jej w domu lub instytucji, albo gdy stopień jej demoralizacji wskazuje na potrzebę dalszej izolacji od społeczeństwa, dziecko jest oddzielane od matki. Zazwyczaj po porodzie w szpitalu nieletnia matka zostaje z powrotem przetransportowana do placówki, natomiast dziecko umieszczone w innym miejscu⁵¹. Niekiedy wręcz dziewczęta te są namawiane do wyrażenia zgody na oddanie dziecka do adopcji, gdyż tylko w ten sposób „zapewnią mu lepsze życie”. W okresie późniejszym, w zależności od odległości, jaka dzieli matkę i dziecko, a także warunków, jakie panują w konkretnych placówkach, nieletnie matki mogą odwiedzać swoje dzieci kilka razy w roku, w miesiącu, kilka godzin w tygodniu. Trudno w takim wypadku mówić o możliwości sprawowania pieczy nad dzieckiem lub brania udziału w jego wychowaniu.

Oczywiście należy podkreślić, że nie każda z nieletnich dziewcząt, która rodzi dziecko, ma potrzebę, chęć i odpowiednią determinację, aby utrzymywać z nim kontakt. Niektóre decydują się na odcięcie się od tego etapu w życiu i skoncentrowanie na sobie i swoich potrzebach, inne decydują się na oddanie dziecka do adopcji, licząc, że będzie ono miało lepsze życie niż ich matka, niektóre nie wykazują jeszcze takiej dojrzałości, aby przejąć opiekę nad drugą istotą. Nie oznacza to jednak, że należy systemowo pozbawić je możliwości sprawowania opieki nad własnym potomstwem. Co więcej, biorąc pod uwagę ich historie rodzinne, dotychczasowe życie i większe prawdopodobieństwo popełniania błędów w przyszłości, państwo powinno wprowadzić rozwiązania, które w sposób szczególny chronić będą ich macierzyństwo, takie mechanizmy pracy z nimi, które w sposób efektywny ułatwią im sprawdzenie się w nowej roli. Dodatkowo zaznaczyć można, że pojawienie się dziecka, o które trzeba dbać, ale jednocześnie które może być impulsem do zwiększonej pracy nad sobą, mogłoby stanowić doskonały element, na jakim można by oprzeć proces resocjalizacji matki.

⁵¹ Historie dziewcząt trafiających do Fundacji Po DRUGIE.

3.2. Projekt stworzenia specjalistycznej placówki resocjalizacyjnej dla ciężarnych i matek z dziećmi

Od kilku lat Fundacja Po DRUGIE wskazuje na potrzebę wprowadzenia systemowych rozwiązań w przypadku nieletnich matek przebywających w placówkach resocjalizacyjnych. Niezbędne jest bowiem nie tylko przygotowanie konkretnych przepisów regulujących tę kwestię, ale przede wszystkim zmiana w sposobie myślenia o tym zagadnieniu. Nie chodzi bowiem o to, żeby wprowadzać przepisy, które w gruncie rzeczy nie zmieniają sytuacji w praktyce (jak to się dzieje w przypadku najnowszego rozporządzenia o młodzieżowych ośrodkach wychowawczych), ale o takie ich skonstruowanie, które da szansę nieletnim matkom na sprawdzenie się w nowej roli, umożliwiając im jednocześnie otrzymanie wsparcia od wykwalifikowanej kadry. Obecnie realizowany przez Fundację projekt daje taką perspektywę.

Ideą projektu, którego realizację rozpoczęto w 2016 r., jest wprowadzenie niezbędnych zmian w prawie, umożliwiających sądom kierowanie nieletnich dziewcząt w ciąży lub po urodzeniu dziecka do specjalnej placówki, w której będą mogły przebywać razem z dziećmi, pozostając jednocześnie pod opieką osób mających odpowiednie kwalifikacje w zakresie resocjalizacji nieletnich, ale także udzielenia wsparcia prawnego czy psychologicznego. Placówka powinna mieć charakter otwarty: umieszczone tam dziewczęta będą musiały samodzielnie zajmować się dziećmi, załatwiać drobne sprawy życia codziennego, sprzątać czy gotować, ale jednocześnie będą mogły pozostawić dziecko pod opieką pracownika w przypadku uczęszczania do szkoły czy do pracy. W ten sposób będą miały szansę przygotować się do samodzielnego życia. Indywidualne działania wobec dziewcząt będą również obejmowały aktywizację ojców dzieci w zakresie sprawowania nad nimi opieki czy łżenia na ich utrzymanie. Forma współpracy z młodymi matkami będzie zbliżona do oddziaływań kierowanych do podopiecznych mieszkań treningowych, z uwzględnieniem jednak specyfiki pracy z młodymi matkami.

Podstawowym problemem, z jakim należy się obecnie zmierzyć, jest wprowadzenie takich rozwiązań prawnych, które pozwolą na właściwe wykorzystanie potencjału projektu. Przede wszystkim nowelizacji wymagałaby ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, w której należałoby dodać specjalne przepisy umożliwiające sądom kierowanie lub przekierowywanie nieletnich matek do specjalnie dla nich stworzonych placówek. Sugerowana zmiana powinna dotyczyć przede wszystkim art. 70 i 90 upn, ale także przykładowo art. 76 poprzez dodanie specjalnego paragrafu odnoszącego się do obowiązku zapewnienia właściwych warunków wychowawczych i bytowych nieletnim ciężarnym i matkom. Niezbędne jest również wprowadzenie odpowiedniego rozporządzenia, którego celem będzie bezpośrednia regulacja funkcjonowania placówki przeznaczonej dla nieletnich ciężarnych i matek.

Dodatkowo należy zastanowić się nad możliwością udostępnienia w określonych sytuacjach nieletnim matkom korzystania z pomocy na usamodzielnienie,

która mogłaby stanowić istotny element wsparcia finansowego, pozwalający na pogodzenie kontynuowania edukacji z opieką nad dzieckiem. Przykładowo, poprzez umożliwienie wnioskowania o taką pomoc przez nieletnią, która na mocy decyzji dyrektora zakładu poprawczego zostaje umieszczona na określony czas poza placówką, w ośrodku dla matek z dziećmi, co daje większe szanse na jej faktycznie usamodzielnienie i brak konieczności powrotu do zakładu.

Należy też się zastanowić nad możliwością powierzenia prawnej opieki nad małoletnią i jej dzieckiem pracownikowi ośrodka, w sytuacji gdy nie otrzymuje ona właściwego wsparcia ze strony rodziców. Jest to niezwykle ważne, szczególnie w razie ubiegania się o zasiłki i inne świadczenia związane z macierzyństwem, ale także reprezentowania interesów dziecka do czasu osiągnięcia pełnoletniości przez jego matkę.

Przed wszystkim jednak istotne jest nawiązanie współpracy między podmiotami odpowiedzialnymi za dobro dziecka, m.in. Ministerstwem Edukacji Narodowej, które sprawuje nadzór nad młodzieżowymi ośrodkami wychowawczymi, Ministerstwem Sprawiedliwości, nadzorującym zakłady poprawcze, Rzecznikiem Praw Obywatelskich i Rzecznikiem Praw Dziecka, czy wreszcie ośrodkami pomocy społecznej, powiatowymi centrami pomocy rodzinie czy kuratorami na co dzień pracującymi z nieletnim bądź jego rodziną. Tylko kompleksowe działania mogą przynieść oczekiwane rezultaty w postaci poprawy sytuacji nieletnich matek przebywających w placówkach resocjalizacyjnych i ich dzieci.